

تمدن نبوی ﷺ از نگاه رهبری

بهمن دهستانی

عضو حلقه علمی افق / دانش‌پژوه دوره عالی فقه اسلامی مقارن / گروه آموزشی فقه و مبانی اجتهاد

چکیده

تبیین پیام نبوی برای جامعه و جهان امروز، از اهداف اساسی عالمان و اندیشمندانی است که سال پیامبر اعظم را فرصتی برای بسط معارف نبوی می‌دانند. از این میان، آیه الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی به عنوان بانی نام و یادگذاری ایام این سال در پرتو نور نام نبی مکرم اسلام، خود از متفکرانی است که با بهره‌جویی از جوشش سیره، سنت و حرکت رسول اعظم اسلام، بر آن است تا حرکت انقلاب اسلامی را در ایران و جهان اسلام پایدار و متعالی نماید و امت امروز پیامبر را به سوی اهداف آن امین وحی الهی راهبر باشد.

این نوشتار، جستاری در راه تحلیل و فهم عناصر تمدن‌ساز و تمدن‌یار حرکت نبوی برای استخراج و به کارگیری آن در تجدید بنای تمدن اسلامی است. بدین مناسبت از رهگذر بیانات و تأملات ایشان به واکاوی و شرح این عناصر می‌پردازیم.

کلید واژه‌ها: آیه الله خامنه‌ای (رهبر انقلاب)، تمدن نبوی، تمدن اسلامی.

انقلاب اسلامی ایران در ادامهٔ سلسلهٔ حرکت‌هایی به وقوع پیوست که تحت عنوان «جنبش بیداری اسلامی» از آن یاد می‌شود. جنبشی فرهنگی - سیاسی که آغازش را از عهد سید جمال الدین اسدآبادی می‌دانند.^۱

جدای از تلاش عالمان شیعه بعد از عصر غیبت به عنوان جانشینان حقیقی راه رسول خدا ﷺ در جهت حفظ، ادامه و گسترش پیام اسلام راستین، آغاز دوران جدید به ویژه پس از رنسانس در اروپا، عالمان مسلمان را برای نگهداری و احیای مکتب جهتی دیگر داد. جهتی به سوی درک صحیح مقتضیات زمان، مقابله با تهاجم همه جانبهٔ استعمار و احیای مکتب در عصر جدید.^۲ این تلاش و تکاپو با شعار بازگشت به قرآن و سنت ناب نبوی، در ادوار گوناگون و جوامع مختلف به گونه‌ای نمود می‌یافت.^۳

حرکت عبده و شاگردانش در مصر و شمال آفریقا، اقبال لاهوری در شبه قاره هند و روشن‌فکران دینی در ایران، در شمار این نمودهاست. باید دانست «نهضت احیای فکر دینی» زیربنای جنبش بیداری اسلامی بود که با حضور انقلاب اسلامی در جغرافیای سیاسی و فکری جهان و تشکیل حکومت دینی، از جوانگی خود به ثمره‌ای شیرین بدل گشت تا نهایت در ایده «تجدید بنای تمدن اسلام» درخشش یابد.^۴

رهبر معظم انقلاب - که خود از فرزندان و اکنون از راهبران و منادیان نهضت احیای فکر دینی در جهان اسلام است - از سر اشراف و پُرسو با بازگردی دقیق، دنیای معاصر را از جهت هیمنهٔ تاریکی‌ها و رنج‌های گریبانگیر بشر به عصر رسول خدا مانند دانسته و در عین حال به رشد نیازهای واقعی و از سر فطرت انسان‌ها در دنیای کنونی اشاره می‌کند.^۵ از این رو ایشان دغدغهٔ ناشناخته ماندن محتوای بعثت برای انسان امروز را این‌گونه بیان می‌دارد.

^۱ . واثقی صدر؛ سید جمال الدین اسدآبادی بنیان‌گذار نهضت اسلامی معاصر.

^۲ . مطهری، مرتضی، نهضت‌های اسلامی در صد سال اخیر.

^۳ . همان.

^۴ . خسرو شاهی، هادی، نهضت‌های اسلامی معاصر.

^۵ . بیانات رهبری در دیدار کارگزاران نظام (۱۳۷۵/۵/۱۳)، نیر اعظم، ص ۳۳۳.

«من ادعا می‌کنم - و این ادعا را می‌توانم ثابت کنم - که اکثریت بشر روی زمین، هنوز که هنوز است مفهوم و محتوای بعثت رسول گرامی اسلام ﷺ را نشناخته‌اند.»^۱ ایشان از این نگاه، به لزوم بهره‌مندی جامعه بشری از مواهب معارف نبوی برای چاره‌سازی و درمانگری مسایل و معضلات اشاره کرده، پیام پیامبر را در آنچه انسان این دنیا می‌خواهد و به دنبالش روان است ارزیابی می‌کند.^۲

با نگاهی به دیدگاه رهبر انقلاب، در می‌یابیم «بازشناسی تمدن صدر اسلام» اولین گام برای استخراج، احیا و الهام از عناصر تمدن‌ساز عصر نبی است، و دوم گام، کاشت این عناصر در زمان حاضر می‌باشد، و گام‌های که با سیر در آرای رهبر، تمایزش به خوبی نمودار است.^۳

ایشان با توجه به ذخایره عظیم معنوی در وجود نبی مکرم اسلام و معارف دوران سازش، ایمان را شرط پایه‌گذاری تمدن اسلامی دانسته و آن را بذر شکل‌گیری بنیان تمدن نبوی در شهر پیامبر دانسته است و سپس سراسر جهان می‌داند.^۴ شرطی که در تمامی بیانات و تأملات معظم^{له} جزو اولین عوامل، شروط و اهداف تمدن‌سازی با جوانب گوناگونش می‌باشد.

آیه الله خامنه‌ای در توضیح عظمت تمدن اسلام برای الهام‌پذیری از آن، با اشاره به شالوده افکنی این تمدن در بستری جغرافیایی چون کویر خشک شبه جزیره عربستان، جوشش ده ساله پیامبر را در دل آن سرزمین - که از «اولیات تمدن بشری محروم بوده» - در سطحی می‌نگرد که شکوه و اقتدار جامعه مسلمین در قرن چهارم هجری، نیز امتداد آن است.^۵

ایشان با تأکید بر نقش بستر جغرافیایی و تاریخی در ایجاد تمدن‌ها چنین بیان می‌دارد:

^۱. سخنرانی رهبری در مصلاهی گرگان، (۱۳۶۵/۸/۲۶).

^۲. بیانات رهبری در دیدار کارگزاران نظام، (۱۳۷۵/۵/۱۳).

^۳. نیر اعظم، ص ۱۵.

^۴. بیانات در دیدار جمعی از ائمه جمعه کشورها (۶۸/۱۲/۳) - آیه الله خامنه‌ای، نیر اعظم، ص ۱۵.

^۵. بیانات در دیدار فرماندهان سپاه (۷۳/۶/۲۹).

«تمدن را چه کسانی به وجود آوردند؟ تمدن یونان و روم قدیم، که اروپای امروز در اواخر قرن بیستم هنوز به آن می‌نازد و در تاریخ و تفسیرهای علمی خود، آن را به رخ همه می‌کشد، هر قدمش مترتب بر قدم‌های قبلی بوده است.

مگر یک تمدن عظیم، همین طوری از یک کویر می‌جوشد؟... اما در مورد اسلام چنین شد. عده‌ای که سواد خواندن نداشتند... تمدنی عظیم را پی‌ریزی کردند. شما ببینید اینها چه راه‌های طولانی است.»^۱

توجه به راه‌های طولانی برای قامت افرازی یک تمدن و تشکیل نمونه‌ای که تمامی شاخصه‌های زندگی و حکومت و در نهایت تمدن را در مدت ده سال به دست آورد، از امتیازات بی‌بدیل نهضت تمدنی پیامبر اسلام است.

زیرساخت‌های تمدن نبوی

در جریان‌شناسی و تبیین و تحلیل شکل نهضت‌ها و ظهور تمدن‌ها، اولین مسئله ریشه‌ابی است که در نگاه آیه الله خامنه‌ای با تأمل جدی بدان پرداخته شده است. ایشان با نگاه به نخستین جوشش‌ها و اولین خشت‌ها، زیرساخت مستحکم تمدن نبوی را پایه رفعت آن در جهان می‌داند و آن را در چند محور بیان می‌کند.

۱. عقاید و اندیشه‌های صحیح، که ذهن و جان مسلمین را سیراب می‌نمود و در عین حال خبط و خرافه را می‌زدود و این خود پایه‌ای شد برای تربیت انسان‌هایی که «پایه‌ها و ستون‌های انسانی لازم» برای قیام نظام اسلامی شمرده می‌شوند.^۲

۲. تربیت خواص، که از مراحل اساسی نهضت نبوی است و همراه با اندیشه‌سازی از دوران بعثت، توأمان آغاز گردید. انسان‌های تربیت‌یافته پیامبر، سلول‌های پیکره امت اسلامی را تشکیل می‌دادند. امتی که در پی ساختن تمدن است. پس پیامبر تئوری خود را در قالب «تربیت انسان‌ها» پدیدار کرد. انسان‌هایی که با ایمان قوی، نورانیت پیامبر را درک کردند و اراده‌آی مستحکم را به وجود آوردند.^۳

۱. بیانات در دیدار فرماندهان سپاه (۷۳/۵/۲۹).

۲. خطبه‌های نماز جمعه، (۸۵/۲/۲۸).

۳. همان.

از این منظر، پیامبر اعظم «اندیشه‌سازی» و بعد «انسان‌سازی» و سپس «امت‌سازی» را برای پیشبرد نهضت تمدنی خویش و جهت همتش می‌سازد که تبلور فراگیر آن در مدینه و در اجتماعات مسلمین نمود می‌یافت.^۱

خطوط حاکم بر تمدن پیامبر

اگر عقاید را زیرساختی اولین برای حرکت پیامبر بدانیم، باید بگوییم این اعتقادات که چیزی جز معارف زلال وحی نبود، عنصر جامعیت و ساماندهی حیطه‌های گوناگون حیات بشر را هدف خود می‌ساخت. پس بدیهی است، نظامی که پیامبر بر مبنای این اعتقادات شکل می‌داد، خطوط زیر را در خود نمایان سازد.

۱- پیامبر، معارف وحی را شفاف بیان می‌داشت و عمل می‌کرد. معرفت و معارف در عصر نبی، روشن و بی‌پیرایه بیان می‌شد و با هر بد فهمی و سوء برداشت مقابله می‌گشت. ابهامی وجود نداشت تا بعد، به بهانه‌اش انحرافی در این باغ نونهال رونمایی کند. پس فضایی سالم برای فهم و درک فراهم بود. فضایی که اولین شاخصه لازم برای هر محیط تربیتی است.^۲

۲- عدالت مطلق به دست پیامبر در همه جا و برای همه کس جاری بود و چونان نگینی بر تارک شهر پیامبر می‌درخشید.^۳

۳- عبودیت، در تمامی اجزای عمل فردی و اجتماعی شهر رسول خدا ساری بود و تنها خدا فصل الخطاب هر آمد و شدی بود.^۴

۴- آنچه تمدن‌ها را در اعماق ذهن تاریخ به فراموشی می‌سپارد، عدم انعطاف و حضور عاطفه در حاکمان و مردمان آن می‌باشد. از آنجا که عشق به خدا، در پرتو تربیت پیامبر در ساخت «اندیشه، انسان و امت» او متبلور بود، جامعه نبوی، کانون محبت و دوستداری بود. اوج‌گیری محبت به همسر، فرزند، پدر و مادر، همسایگان

^۱. آیه الله خامنه‌ای؛ نیر اعظم، ص ۱۹۸.

^۲. خطبه‌های نماز جمعه، (۷۷/۲/۱۸).

^۳. همان.

^۴. همان.

و برادران دینی و رفتار شایسته با ملل دیگر، از عوامل ماندگاری فکر و تمدن و فرهنگ نبوی از نگاه رهبر انقلاب است.^۱

۵- آیه الله خامنه‌ای با اشاره به نقش تزکیه در نهضت تمدنی پیامبر- که در تمامی دوران‌های حیات آن اعظم الهی بر آن مداومت می‌شد، عنصر تزکیه و تعلیم را پیرایش امت و راهبری او به سوی خیر و صلاح واقعی‌اش می‌شمارد.^۲ مفهومی که بعد از انقلاب اسلامی در ایران نیز بارها در توصیه‌های ایشان به مسئولان و مردم خودنمایی می‌کند و اهمتیش را دو چندان می‌سازد.^۳ از نگاه ایشان تزکیه، پیرایشی است که در تمامی زمان‌ها باید امت را بدان از کجی‌ها و ناپاکی‌ها رها ساخت.

۶- عنصر مجاهدت و فداکاری که حد اعلای آن در شهادت رخ می‌نماید، از آن عوامل نه چندان پیدایی است که به همت اصحاب نبی اسلام، پایه‌های تمدن اسلامی را مستحکم و خلل‌ناپذیر ساخته است. شهادت‌هایی که به سبب وقوعش در فضایی دوران‌ساز اجری صد چندان و ضرورتی بی‌گمان دارد.^۴ ویژگی‌های تمدنی شهر پیامبر

آن چنان که هر انسان معتقد و متعهد به دین و معارف اسلام، صاحب مکارم و فضایی است، از نگاه رهبر انقلاب، جامعه پیامبر نیز دارای ویژگی‌های ممتازی بود که برای امت امروزی‌اش درس است و درمانگر.

ویژگی و شاخص اول، ایمان و معنویت است. «انگیزه و موتوری پیشرونده حقیقی در نظام نبوی، ایمانی است که از سرچشمه دل و فکر مردم می‌جوشد دست و بازو و پا و وجود آنها را در جهت صحیح به حرکت وامی‌آورد.^۵

۱. بیانات رهبری در دیدار کارگزاران نظام، (۸۰ / ۷ / ۲۳).

۲. همان.

۳. آیه الله خامنه‌ای، حدیث ولایت، ج ۳، ص ۱۲.

۴. بیانات رهبری در دیدار خانواده شهدا (۶۸ / ۸ / ۲۴).

۵. همان.

آیه الله خامنه‌ای ایجاد تمدن اسلامی را نتیجه خدا محوری می‌داند،^۱ به گونه‌ای که عشق به کار و سازندگی برای خدا را ردایی می‌داند که تمامی اقشار و اصناف حاضر در مدینه النبی را پوشانده بود و خلاصه همه برای خدا کار می‌کردند. هدف دوم و ویژگی بعدی تمدن پیامبر، ساخت و حضور یک محیط سالم و صحیح برای معیشت انسان و زندگی انسانی است.^۲

اساس کار در تمدن شهر پیامبر بر عدالت و قسط و رساندن هر حقی به حقدار - بدون هیچ ملاحظه‌ای - است^۳ بنابراین عدل و قسط محیط سالم را برای رشد معیشت انسانی فراهم می‌آورد؛ چرا که عدل، حیات آورنده است.

آیه الله خامنه‌ای روش انبیا را از ابتدا حرکت و اقدامی می‌داند که در راستای عدالت شکل می‌گیرد. عدالت که از شعارها و اهداف اساسی پیامبران است، به صورت «استقرار حاکمانه عدالت اجتماعی» تبلور می‌یابد.^۴

بنابراین با استقرار حاکمانه عدالت اجتماعی است که عدالت زوایای پیدا و پنهان اجتماعی انسانی را پُر می‌کند.

اما علم و معرفت به معنای واقعی آن از نقاط درخشان بر قامت تمدن رسول خدا است. تمدنی که پایه همه امور آن، دانستن، شناختن، آگاهی و بیداری است. در این تمدن، کسی را کورکورانه به سمتی حرکت نمی‌دهند و مردم را با آگاهی و معرفت و قدرت تشخیص به نیرویی فعال - و نه نیروی منفعل - بدل می‌کنند.^۵

از نگاه رهبر معظم انقلاب، به هر سوی از تمدن نبی مکرم اسلام که دقت شود شاخصه‌ها و ویژگی‌های ممتاز خودنمایی می‌کند. صفا و اخوت،^۶ صلاح اخلاقی و رفتاری در تار و پود مدینه،^۷ اقتدار و عزت،^۸ کار و حرکت و پیشرفت دائمی،^۱

^۱ خطبه‌های نماز جمعه (۸۰/۲/۲۸).

^۲ بیانات رهبری در دیدار کارگزاران نظام، (۷۴/۹/۲۹).

^۳ خطبه‌های نماز جمعه (۸۵/۲/۲۸).

^۴ بیانات رهبری در دیدار کارگزاران نظام، (۷۴/۹/۲۹).

^۵ همان.

^۶ مصاحبه رهبری با مجله آینده سازان (۶۵/۷/۲۱).

^۷ خطبه‌های نماز جمعه، (۸۰/۲/۲۸).

^۸ همان.

جهان‌شمولی قواعد زندگی و زیست در تمدن نبوی،^۲ مردم‌سالاری دینی در حکومت پیامبر،^۳ تعیین مدیر بر اساس شاخصه‌های الهی،^۴ پیوستگی اهالی تمدن مدینه و حاکم اعظم آن^۵ و توانایی و صلابت در برابر دشمنان،^۶ همگی از سرشاری تمدن شهر پیامبر حکایت دارد. تمدنی سرشار از درخشندگی که یادآور دوران طلایی مورد ادعای مورخان در تاریخ بشر است.

در اندیشه رهبر انقلاب، توجه به ادوار تمدن اسلامی و مناطق و کانون‌های درخشندگی آن در طول تاریخ، بارها تکرار می‌شود.^۷ تکراری که در پی آگاهی بخشی و عزت‌آفرینی و تقویت اراده، رشد و پیشرفت در جامعه اسلامی امروز با تکیه بر گذشته درخشان اوست.

آسیب‌شناسی تمدن مسلمانان

آسیب‌شناسی تمدن مسلمانان از فصول پُر تأمل اندیشه رهبر معظم انقلاب است. در نگاه رهبری، سه عامل «ایمان، مجاهدت و پرهیز از تفرقه» شرط اعتلای تمدن مسلمانان بوده است^۸ که بی‌توجهی به این سه، و یا هجمه دشمنان به آن، زمینه افول تمدن مسلمانان را فراهم می‌آورد.

رهبر انقلاب با هشدار در این زمینه، سیاست اندلسی کردن ایران در این راستا ارزیابی می‌کنند.^۹ سیاستی که در اضمحلال اخلاقی حرکت اسلامی ایران تلاش می‌کند.

۱. همان.
۲. بیانات رهبری در دیدار کارگزاران نظام، (۸۲/۲/۲۹).
۳. خطبه‌های نماز جمعه (۶۲/۴/۱۰).
۴. بیانات رهبری در دیدار مردم پاکدشت (۸۳/۱۱/۱۰).
۵. بیانات رهبری در دیدار کارگزاران نظام (۷۶/۲/۶).
۶. بیانات رهبری در دیدار آزادگان، (۶۹/۶/۱).
۷. آیه الله خامنه‌ای، نیر اعظم، ص ۲۳۲ و ۲۳۵.
۸. بیانات رهبری در اجلاس سران (۷۶/۹/۱۸).
۹. بیانات رهبری در جمع جوانان استان سیستان و بلوچستان.

میراث تمدن رسول خدا ﷺ

از نکات قابل بررسی در اندیشه رهبر انقلاب اسلامی، باور ایشان به تبلور میراث تمدن پیامبر در «فقه اسلامی» است. میراثی که از آن به ذخیره‌ای ارزشمند برای ساماندهی حیات مسلمین یاد می‌کنند.^۱ اعتقادی که در باور اندیشمندان امروز جهان اسلام، از آن به «تمدن فقهی» یاد می‌شود.^۲

آیه الله خامنه‌ای، در راستای ایده خویش برای تجدید بنای تمدن نوین اسلامی که به برکت نهضت اسلامی معاصر در قالب انقلاب اسلامی ایران تبلور می‌یابد، می‌گوید: «عزیزان من! برای این ملت، قضیه بنای یک نظام و تمدن اسلامی و یک تاریخ جدید، جدی است.»^۳ این بیان، اوج اهتمام راهبر انقلاب را برای برپایی تمدن اسلامی در جهان امروز و رفعت عزت معرفت دینی مسلمانان، آشکار می‌سازد.

آیه الله خامنه‌ای ضمن اعتقاد به اهدافی کلان برای تمدن نوین مسلمانان، چون ساختن انسانی با طراز اسلامی و تولید دانش همراه با معنویت و اشاره به ساخت و تأمین زندگی دنیوی و اخروی ساکنان این تمدن نوین به بیان راه‌ها و مسیر دستیابی به این اهداف نیز می‌پردازند و با بیان تقوای امت و جماعت مسلمین از آن به بایسته‌ترین راه‌های نیل به اهداف یاد می‌کنند.^۴

ایشان نیل به اهداف تمدنی را در پنج مرحله بازخوانی می‌کنند. اول: انقلاب اسلامی که بایستی پایه‌های نوین را خرابه‌ای پر فساد جایگزین نماید تا مجال رشد و ریشه فراهم گردد.^۵

بعد از انقلاب، تشکیل نظام و حکومت اسلامی را برای «پیاده کردن طرح مهندسی و شکل کلی اسلامی» ضروری پنداشته،^۶ گام بعدی را پیدایش «دولت اسلامی»

^۱. نامه رهبری به مؤسسه دایرة المعارف اسلامی اهل بیت (۶۹/۱۱/۲).

^۲. ر.ک: مقاله دکتر حسین ناصری در فصلنامه مطالعات اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد.

^۳. بیانات رهبری در دیدار دانش‌آموزان و دانشجویان (۷۳/۸/۱۱).

^۴. خطبه‌های نماز جمعه (۸۴/۵/۲۸).

^۵. بیانات در دیدار کارگزاران نظام (۷۹/۹/۱۲).

^۶. همان.

می‌دانند.^۱ دولتی که بدون آن، امکان بر پایی تمدن اسلامی وجود نخواهد داشت. تمایز مرحله «دولت اسلامی» با مرحله پیشین، اسلامی شدن همه جانبه روش و منش دولتمردان در «دولت اسلامی» است که به اسلامی شدن از درون تعبیر می‌شود؛ اما در مرحله پیش، نظام اسلامی مقدمات ارتقای به این مرحله را برای معماران تمدن اسلامی در میان حاکمان فراهم می‌سازد.

از منظر آیه الله خامنه‌ای پس از تشکیل «دولت اسلامی» باید بتوان جامعه و کشوری اسلامی را سامان داد.^۲

کشوری که ساکنان آن، اهالی تمدن آینده اسلام هستند. «از این مرحله که عبور کنیم، بعد از آن دنیای اسلامی است. از کشور اسلامی می‌شود دنیای اسلامی درست کرد. الگو که درست شد، نظایرش در دنیا به وجود خواهد آمد.»^۳

منابع

۱. آیه الله خامنه‌ای، سیدعلی؛ نیر اعظم.
۲. آیه الله خامنه‌ای، سیدعلی؛ حدیث ولایت.
۳. آیه الله خامنه‌ای، سیدعلی؛ حوزه و روحانیت.
۴. امام خمینی، روح الله؛ نبوت (از مجموعه آثار موضوعی تبیان).
۵. مطهری، مطهری؛ نهضت‌های اسلامی در صدساله اخیر.
۶. خوشاهی، هادی؛ نهضت‌های اسلامی معاصر.
۷. شریعتی، علی؛ تاریخ تمدن.
۸. شریعتی، علی؛ اسلام‌شناسی (دانشگاه مشهد).
۹. دورانت، ویل؛ تاریخ تمدن.
۱۰. فصلنامه مطالعات اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد.

۲۳۴

۱۴۰۳
خرداد

۱. همان.

۲. همان.

۳. همان.